

Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab
The Royal Danish Academy of Sciences and Letters

Forsknings- og ytringsfriheden på universiteterne

Forskningspolitisk årsmøde 2007

Niels Kærgård
Carl Bache
Mogens Flensted-Jensen
Peter Harder
Søren-Peter Olesen
Ulla Wewer

Forord

Både internationalt og i Danmark er forsknings- og ytringsfriheden til debat. Det er derfor naturligt at tage dette emne op ved Videnskabernes Selskabs Forskningspolitiske Årsmøde den 6. marts 2007. Der er jo ved at have udviklet sig en tradition for, at ledende aktører i den danske forskningsverden mødes ved den lejlighed og indbyrdes og med udenlandske eksperter diskuterer aktuelle temaer inden for forskningsverdenen.

Som oplæg til dette møde har Selskabets Forskningspolitiske Udvalg udarbejdet nærværende debatoplæg. Debatoplægget og de synspunkter, der udtrykkes heri, dækker ikke nødvendigvis Videnskabernes Selskab synspunkter, men står alene for det Forskningspolitiske Udvalgs regning. Der er dog ingen tvivl om, at der i vide kredse både i Videnskabernes Selskab og den øvrige forskningsverden er en betydelig bekymring for, om udviklingen med stærke ledelser, en stigende grad af ekstern finansiering, en øget interesse for patentering og store fusioner af universitets- og sektorforskningsinstitutioner er forenelig med den klassiske akademiske frihed til selv at vælge emne, metode og publiceringsstrategi for ens forskning. Her peger det Forskningspolitiske Udvalg specielt på det vigtige i at sondre mellem institutionernes frihed og autonomi og den enkelte forskers muligheder. Det er også vigtigt at gøre sig klart, at der er stor forskel på de formelle friheder, der er tillagt den enkelte, og så de faktiske betingelser for at udnytte rettighederne uden alvorlige konsekvenser for bl.a. karrieremuligheder.

I oplægget peges på, at udviklingstendenserne i høj grad er fælles for de fleste vesteuropæiske lande, men den enkelte forskers akademiske frihed er ringere lovgivningsmæssigt beskyttet i Danmark end i de fleste af de lande, vi normalt sammenligner os med. Farene ved begrænsninger i de akademiske friheder afhænger dog ikke kun af de formelle regler og de organisatoriske rammer, men i høj grad også af, at de, der skal lede og administrere reglerne, er tolerante over for andre ideer end deres egne. Hvorvidt dette vil være tilfældet, kan tiden kun vise; de erfaringer, vi hidtil har set i den nyorganiserede universitetsverden, er endnu få og blandede.

Tom Fenchel, præsident
Videnskabernes Selskab

Niels Kærgård
Formand for Forskningspolitisk udvalg

Indholdsfortegnelse:

1. Indledning	3
2. Begrundelse for den akademiske frihed og dens karakter	7
3. De danske juridiske rammer.....	8
4. De danske bestemmelser i internationalt lys	11
5. Stærke ledelser med klare strategier.....	15
6. Fusion af universitets- og sektorforskning	18
7. Konkurrenceudsatte midler og åremålsansættelser	22
8. International kvalitet	23
9. Dilemmaet kontroversielle synspunkter og videnskabelig redelighed.....	25
10. Videnskabsmanden og hans private holdninger	28
11. Løsningen: Nye love og nye holdninger	33

Bilag 1:

Medlemmer af Videnskabernes Selskabs forskningspolitiske udvalg.

Bilag 2:

Programmet for det forskningspolitiske årsmøde d. 6.marts 2007.

1. Indledning

Det er ret trivielt at understrege, at ytringsfrihed er en central frihedsrettighed i et moderne demokrati. Statsmænd, politikere og filosoffer har i utallige taler og artikler understreget dette. Som bare et eksempel kan nævnes statsministerens nytårstale i år:

Retten til frit at offentliggøre sine tanker i tale, i tekst, i tegninger, retten til frit at meddele sine tanker med alvor og humor, med seriøsitet og satire, med kendsgerninger og karikaturer, retten til frit at tale de politiske magthavere, de religiøse autoriteter og de hævdvundne tankesæt midt imod, det er kernen i folkestyret. Og det er drivkraften for oplysning, uddannelse og udvikling. Det er ytringsfriheden, som har skabt fremskridt i Danmark, i Europa og andre af verdens frie samfund. (Se fx Politiken 2/1 2006, side 4).

Men det er ikke kun den almindelige grundlovssikrede ytringsfrihed, der gælder på universiteterne. Der er også tradition for en særlig "akademisk frihed". En ytrings- og forskningsfrihed for ansatte ved universiteterne, som er videre, end den er for de fleste ansatte i andre virksomheder. Der er fx en ret til at kritisere sin egen "virksomhed" og andre ansatte på egen virksomhed samt til i høj grad at bestemme emne og metode for ens egen forskning. Videnskabsminister Helge Sander har ved talrige lejligheder understreget vigtigheden af denne forsknings- og ytringsfrihed, fx i et indlæg i Jyllandsposten d. 20/11 2006:

Ytringsfriheden er en grundlovssikret frihedsrettighed, der hverken kan eller skal gradbøjes. (...) Universiteterne har altid haft en lovsikret forsknings- og publiceringsfrihed uafhængig af ministre. Denne frihed blev udvidet til sektorforskningsinstitutionerne i 2004, da regeringen indførte lignende bestemmelser om uafhængig forskning og publiceringsfrihed.

Man kunne således tro, at der ikke var noget at diskutere. Men det er der, og de akademiske friheder bliver da også diskuteret intenst både her i landet og internationalt. For nok har vi en grundlovssikret ret til ytringsfrihed og en universitetslovssikret forskningsfrihed, men ytringer er ikke uden konsekvenser, og ens karrieremuligheder er ikke uafhængige af, hvad man bruger sin forskningsfrihed til. Der er idealister, der bruger deres frihedsrettigheder uafhængigt af, hvad det koster; og det er vigtigt, at de beskyttes. Men for den almindelige samfundsudvikling er det nok vigtigere, at også de stille forskere, der tænker mere på karriere, familie og et fredeligt liv, tør deltage i samfundsdebatten, forske i de ting, de finder vigtige, og kritisere de ting, de finder uhensigtsmæssige. Det er for meget forlangt, at den seriøse forsker også altid er modig; faktisk fastholdt selv ikke de største navne som Galilei det kopernikanske verdensbillede, da de blev truet med kætterbålet.

Og ytrings- og forskningsfriheden indeholder da også en lang række praktiske dilemmaer, som man er nødt til at diskutere og forholde sig til. Hvis man deltager i en forsknings- og rådgivningsopgave, må man vel stå ved teamets resultater og ikke kritisere dem offentligt? Hvor går grænsen for, hvad en forsker kan udtale sig om som forsker? Skal forskerens resultater ikke kvalitetssikres, inden de offentliggøres, og i så fald af hvem? Forskningsfriheden betyder vel heller ikke, at man bare kan forske i hvad som helst? Skal det ikke indgå i afdelingens strategi?

Der er en lang række konkrete problemer og dilemmaer, som man ikke bare kommer uden om med mantraet om, at vi har ytrings- og forskningsfrihed på universiteterne. Der er således på den ene side ingen tvivl om, at et samfund uden en fri forskning, der får mulighed for at afprøve nye kontroversielle ideer, og en ytringsfrihed, der giver forskere og eksperter mulighed for at præge den offentlige debat også med kritiske synspunkter, vil forstene. Men på den anden side er der heller ingen tvivl om, at forskere ikke kan sige hvad som helst når som helst, og at man kan få midler stillet til rådighed til nogle forskningsprojekter og ikke til andre.

Problemet er, at en lang række udviklingstendenser i det danske og andre vestlige samfund går i retning af at begrænse rammerne for forsknings- og ytringsfriheden eller i hvert fald går i retning af at give incitamenter til at være mere forsigtig med at ytre sig, hvorved rammerne for

kontroversiel forskning indsnævres. I en udtalelse fra det nordiske universitetslærermøde på Island i juni 2006 peges på:

- Øget bureaukratisering og styring af universitetsansattes forskning og undervisning.
- Afdemokratisering og reducerede muligheder for ansattes medbestemmelse.
- Øget politisk styring af forskningsmidlerne.
- Indskrænkning af retten til fri publicering og øget vægt på patentering og hemmeligholdelse af forskningsresultater.

Det er sådanne problemer, der skal diskuteres i det følgende. Disse problemer viser sig på forskellig måde og i forskellige grader for forskellige fag. En del af problemerne kommer nok normalt tydeligst frem inden for samfundsvidenskab og humaniora, men der er selvfølgelig også store sprængfarlige debatter inden for naturvidenskabelige områder som klimaforskning og bioteknologi. Men også inden for humaniora og samfundsvidenskab er der store forskelle; man kommer givetvis lettere ud i principielle konflikter om ytrings- og forskningsfrihed, hvis man beskæftiger sig med islamismeforskning, end hvis man arbejder med bøjningen af tyske verber. Andre problemer, fx hensynet til potentiel patentering, optræder nok mere udpræget for naturvidenskabernes vedkommende.

Når disse problemer skal fremstilles, kan det dels ske i en generel analyserende form og dels i form af eksemplificerende casestudier. Det er imidlertid vanskeligt at skaffe konkrete casestudier, da personer, der har pålagt sig selv en eller anden form for selvrens, fordi de har følt sig pressede, ifølge sagens natur nødt vil stå frem og fortælle, hvad de ville have sagt, hvis de havde turdet. Den generelle argumenterende tekst er derfor illustreret med nogle fiktive eksempler, som nok bygger på forskellige erfaringer fra det virkelige liv, men som her er løsrevet fra den konkrete virkelighed og alene brugt til en teoretisk illustration af, hvad man kunne tænke sig. Ingen af eksemplernes personer og fag ligner derfor virkelighedens, og man skal ikke som i en nøgleroman forsøge at gætte, hvem der kunne være tænkt på. Man skal i stedet overveje, om noget i den retning ikke kunne forekomme i virkeligheden.

2. Begrundelse for den akademiske frihed og dens karakter

Den akademiske frihed består af tre hovedelementer:

- Frihed til at stille spørgsmål, også til det, autoriteterne anser for etableret viden, og også selv om der knytter sig stærke interesser og følelser hertil.
- Frihed til selv at vælge materiale og metoder til at finde svarene.
- Frihed til offentligt at fremlægge hypoteser, resultater og ræsonnementer.

Disse friheder er funktionelt begrundede, dvs. ikke begrundet i hensynet til den enkelte forsker, men i at det har vist sig at være den mest effektive måde at generere viden og sprede denne viden. Universiteterne kan kun varetage deres samfundsmæssige opgaver ved at sikre disse grundprincipper. "Stor grad af faglig autonomi for den enkelte videnskabelige ansatte er en vigtig forudsætning for forskningens uafhængighed og legitimitet", som det hedder i en norsk Stortingsbetænkning.

Det er også den funktionelle begrundelse for ytringsfriheden, som statsministeren bruger i de sidste linjer af det ovenfor anførte citat af hans nytårstale: "Det er ytringsfriheden, som har skabt fremskridt i Danmark, i Europa og andre af verdens frie samfund".

Disse akademiske friheder er resultatet af en tradition udviklet gennem mere end 900 år og stadfæstet i en lang række nationale og internationale erklæringer. En god oversigt over de principielle argumenter for og problemer ved akademisk frihed og begrænsninger findes i den norske betænkning Akademisk Frihed: Individuelle rettigheter og institusjonelle styringsbehov, Norges offentlige Utredninger 2006: 19 og i Egil Kallerud: Akademisk frihet: En oversigt over spørsmål drøftet i internasjonal litteratur, NIFU STEP arbeidsnotat 18/2006.

Det er vigtigt at sondre dels mellem frihed for den enkelte forsker og så frihed for institutionerne og dels mellem formel frihed og reel handlingsfrihed, jf. NOU 2006:19, side 13. Det kan derfor være nyttigt at tænke i et 2 x 2 - skema, som i fig. 1.

Figur 1: Formel og reel autonomi for individer og for institutioner

	Formel Autonomi	Reel handlingsfrihed
For institutionerne	Reguleret af Universitetslovens §2, stk. 2	Reguleret af ressourcefordeling, styringspraksis m.v.
For den enkelte	Reguleret af Universitetslovens §17, stk. 2	Reguleret af ressourcefordeling, styringspraksis m.v.

Den reelle akademiske ytrings- og forskningsfrihed afhænger således af en blanding af formelle og uformelle regler samt af finansieringsmuligheder, styringspraksis, institutionelle rammer og lignende. I de senere år har der været en lang række udviklingstendenser, der har påvirket den enkelte institutions og navnlig den enkelte forskers reelle handle- og ytringsfrihed.

3. De danske juridiske rammer

Hvis der først ses på de juridiske regler, så har vi en række generelle bestemmelser om ytrings- og forskningsfrihed. Øverst er selvfølgelig grundlovens § 77:

Enhver er berettiget til på tryk, i skrift og tale at offentliggøre sine tanker, dog under ansvar for domstolene. Censur og andre forebyggende forholdsregler kan ingensinde på ny indføres.

I Universitetsloven af 2003 hedder det i § 2, stk. 2:

Universitetet har forskningsfrihed og skal værne om denne og om videnskabsetik.

Og i § 2, stk. 3:

Universitetet skal som central viden- og kulturbærende institution udveksle viden og kompetencer med det omgivne samfund og tilskynde medarbejderne til at deltage i den offentlige debat.

Beretninger fra en fiktiv fremtid 1

Docent Søren Sørensen havde hele livet lavet solid forskning om fodens anatomi. Det krævede end del penge til indsamling af data og forsøgspersoner. Sådanne penge var ikke at finde på universitetet. Sørensen var en solid forsker, men ikke nogen international stjerne, og fodens anatomi var ikke det mest hotte forskningstema, men han havde regelmæssigt fået tilstrækkeligt med midler fra skotøjsfabrikken "Sund Sko A/S", der producerede fodformede sko.

Han havde nu undersøgt en lille stikprøve af kvinder og håbede senere at få penge til en større analyse af både mænd og kvinder. Men han var ikke helt glad for resultaterne af den lille stikprøve, for den syntes at vise, at det var mindre afgørende, om kvinderne gik med spidse eller fodformede sko, og mere afgørende, hvor lang tid om dagen de gik med sko. Det var et resultat, "Sund Sko A/S" ikke ville blive glad for. De var allerede begyndt at drømme om, hvordan hans resultater kunne bruges i markedsføringen. Han var lidt i tvivl om, om man ikke kunne forsvare at sige, at stikprøven havde været for lille til, at man kunne drage nogen konklusioner og publicere resultaterne.

Morale: Den, der betaler middagen, bestemmer også menuen

Disse bestemmelserne i universitetsloven giver altså universitetet, men ikke den enkelte forsker, nogle rettigheder. Selv universiteterne er dog bundet af § 10, stk. 8:

Bestyrelsen indgår udviklingskontrakt med ministeren.

I disse udviklingskontrakter vil der typisk blive aftalt satsningsområder m.v. med ministeriet, og i mange tilfælde vil disse kontrakter være ganske detaljerede og bindende for universiteterne.

Det tætteste, man kommer på den enkelte forskers mulighed for at drive fri forskning, er § 17, stk. 2:

Instituttlederen varetager instituttets daglige ledelse, herunder planlægning og fordeling af arbejdsopgaver. Instituttlederen kan pålægge medarbejdere at løse bestemte opgaver. I den tid, hvor de videnskabelige medarbejdere ikke er pålagt sådanne opgaver, forsker de frit inden for universitets forskningsstrategiske rammer.

Senest har ministeren i en forespørgselsdebat i Folketinget den 16. november 2006 præciseret dette:

Forskerne på universiteterne kan frit vælge metode, fremgangsmåde og emne, men forskerne skal selvfølgelig arbejde inden for universitetets forskningsstrategiske rammer.

Den enkelte forskers "forskningsfrihed" er således indskrænket både kvantitativt og kvalitativt. Kvantitativt til den tid, hvor han ikke er pålagt opgaver af instituttlederen, og kvalitativt derved at hans forskning skal ligge inden for universitetets forskningsstrategiske rammer. Disse forskningsstrategiske rammer er bl.a. aftalt med ministeriet i udviklingskontrakterne.

Heldigvis har de fleste instituttledere indtil nu vist sig at være fornuftige folk, der ikke udnytter alle de muligheder, der er dem givet, men den juridiske konklusion må nærmest være, at der ingen beskyttelse er af den enkelte forskers forskningsfrihed. Der er ikke sat kvantitative grænser for, hvor meget de opgaver, han får pålagt af instituttlederen, må fylde, og der er ikke sat grænser for, hvor detaljerede og styrende de "forskningsstrategiske rammer" må være.

Her kan det være relevant at minde om, at det ikke er så mange år siden, vi havde faste regler for fordelingen af den enkelte universitetslærers arbejdstid med 50 procent til undervisning, 10 procent til administration og 40 procent til forskning, og hvor de 40 procent ikke var underlagt ledelsesmæssige rammer.

Denne manglende garanti har de fleste steder endnu ikke givet anledning til problemer, men en række tendenser antyder, at man ikke kan være sikker på, at dette også vil gælde i fremtiden, jf. afsnit 5-10.

4. De danske bestemmelser i internationalt lys

Den akademiske frihed er understreget i en lang række internationale erklæringer og aftaler. UNESCO har i 1997 vedtaget en erklæring, der dækker både institutionel frihed:

Autonomy is the institutional form of academic freedom and a necessary precondition to guarantee the proper fulfillment of the functions entrusted to higher-education teaching personnel and institutions.

Og den individuelle frihed:

Higher-education teaching personnel are entitled to the maintaining of academic freedom, that is to say, the right, without constriction by prescribed doctrine, to freedom of teaching and discussion, freedom in carrying out research and disseminating and publishing the results hereof, freedom to express freely their opinion about the institution or system in which they work, freedom from institutional censorship and freedom to participate in professional or representative academic bodies.
(NOU 2006:19, s. 58)

Medlemslandene i EU underskrev i 2000 The Charter of Fundamental Rights of the European Union (hvis endelige ikrafttræden dog er gået i stå som følge af den europæiske forfatnings manglende vedtagelse). Det hedder i forfatningsudkastets artikel II-73:

The arts and scientific research shall be free of constraint. Academic freedom shall be respected.

Med kommentaren:

Freedom of the arts and sciences and academic freedom are extensions of the freedoms of thought and expression. (NOU 2006:19, s. 58).

Europarådet har vedtaget en anbefaling med udgangspunkt i The Magna Charta Universitatum 1988, hvori det bl.a. siges:

(...) academic freedom in research and in training should guarantee freedom of expression and of action, freedom of disseminating information, as well as freedom of unrestricted inquiry in the pursuit and distribution of knowledge and truth.

Europarådet anbefaler direkte en øget lovbeskyttelse af den akademiske frihed:

It may be true that academic freedom of researchers, scholars and teachers and institutional autonomy of universities need to be re-justified under contemporary conditions, but these principles should also be reaffirmed and legislatively, preferably constitutionally, guaranteed.

Ligeledes anbefales, at dette gøres til et kriterium for medlemskab af Europarådet:

The Assembly recommends that the Committee of Ministers strengthens its work on academic freedom and university autonomy as a fundamental requirement of any democratic society. It invites the Committee of Ministers to require recognition of academic freedom and university autonomy as a condition for the membership of the Council of Europe.

(NOU 2006:19, s. 41).

På det nationale plan er de akademiske friheder udskrevet i en lang række landes forfatninger, fx

Finland:

Vetenskapens, konstens och den högsta utbildnings frihet är tryggad.

Tyskland:

Kunst und Wissenschaft, Forschung und Lehre sind frei. Die Freiheit der Lehre entbindet nicht von der Treue zur Verfassung.

Italien:

The Republic shall promote the development of culture, and scientific and technical research (...)
The arts and sciences shall be free, and free shall be their teaching.

Ungarn:

The Republic of Hungary shall respect and support the freedom of scientific and artistic expression, the freedom to learn and to teach. Only scientists are entitled to decide in questions of scientific truth and to determine the scientific value of research.

Alle disse henvisninger er hentet fra (se NOU 2006:19, s. 59.)

Desuden er disse akademiske rettigheder slået fast i en lang række landes universitetslove, fx i den irske "Universities Act" artikel 14(2)

A member of the academic staff of a university shall have the freedom, within the law, in his or her teaching, research and any other activities either in or outside the university, to question and test received wisdom, to put forward new ideas and to state controversial or unpopular opinions and shall not be disadvantaged, or subject to less favourable treatment by the university, for the exercise of that freedom.

og den svenske universitets- og højskolelov §1, stk. 6:

För forskningen skall som allmänna principer gälla att

1. Forskningsproblem får fritt væljas,
2. Forskningsmetoder får fritt utvecklas och
3. Forskningsresultat får fritt publiceras.

I Norge er den individuelle akademiske frihed ikke lovfæstet, men hviler på retssædvane. Den i oktober 2006 udkomne betænkning om akademisk frihed anbefaler imidlertid at indføre en bestemmelse i den norske universitetslov paragraf 1, der sikrer disse friheder. Betænkningen foreslår følgende formulering:

Faglig frihet og ansvar

(1) Universiteter og høyskoler skal fremme og verne akademisk frihet. Institusjonene har et ansvar for å sikre at undervisning, forskning og faglig og kunstnerisk utviklingsarbeid holder et høyt faglig nivå, og utøves i overensstemmelse med anerkjente vitenskapelige, kunstfaglige, pedagogiske og etiske prinsipper.

(2) Universiteter og høyskoler har ellers rett til å utforme sitt eget faglige og verdimeslige grunnlag innenfor de rammer som er fastsatt i lov eller i medhold av lov.

(3) Universiteter og høyskoler kan ikke gis pålegg eller instruksjoner om
a) læreinholdet i undervisningen og innholdet i forskningen eller i det kunstneriske og faglige utviklingsarbeidet.
b) individuelle ansettelser eller utnevnelser.

(4) Den som er ansatt i stilling hvor forskning eller faglig eller kunstnerisk utviklingsarbeid inngår i arbeidsoppgavene, har rett til å velge emne og metode for sin forskning eller sitt utviklingsarbeid innenfor de rammer som følger av ansettelsesforholdet eller særskilt avtale.

(5) Den som er ansatt i slik stilling som er nevnt i fjerde avsnitt, har rett og plikt til å sørge for å offentliggjøre sine resultater og stille det relevante forskningsgrunnlaget til rådighet i overensstemmelse med god skikk og bruk på vedkommende fagområde.

Til den norske betænkning analyserer professor dr. Juris Johan Giertsen den internasjonale praksis, og han sier om den danske universitetslov:

Lovens § 2 verner den institusjonelle autonomi, § 17 de individuelle rettigheter. Når ordlyden i §17 – forskningsfrihet “inden for universitetets forskningsstrategiske rammer” – vurderes i lys af de internasjonale anbefalingene, er det behov for å tolke lovteksten innskrenkende, for å unngå at arbeidsgiverens “forskningsstrategi” skal begrense forskerens uavhengighet. Hvis teksten tas på ordet, synes den å gi et større styringsrom for ledelse og arbeidsgiver enn hovedtendensen i mange andre land som det er naturlig å sammenligne Danmark med. (se NOU 2006:19, s. 60).

Det må jo siges at være en ganske kritisk bedømmelse af den danske universitetslovs bestemmelser om forsknings- og yringsfriheden.

5. Stærke ledelser med klare strategier

De foran diskuterte formelle regler er som nevnt langt fra de eneste forhold, der bestemmer universitetsansattes forsknings- og yringsfrihed. Der er også sket mange andre endringer af betydning for disse forhold. Det, der er sket med universitetsloven af 2003, er dels, at man har fået stærke ledelser (bestyrelser med eksternt flertal og ansatte ledere), og dels, at den øverste ledelse ikke er præget af universitetsfolk, men af erhvervsfolk. Begge dele kan være betænkeligt set fra et forsknings- og yringsfriheds synspunkt.

Beretninger fra en fiktiv fremtid 2

Professor, ph.d. Gudrun Pedersen havde set meget frem til udnævnelsen som professor i kirkehistorie ved det relativt nye teologiske fakultet i Horsens. Efter en årrække i USA havde hun glædet sig meget til at komme hjem til Danmark. Hun vidste ikke meget om fakultetet i Horsens, men hun havde set på dets hjemmeside, at der var et stærkt miljø inden for en holistisk analyse af de stærke jydere vækkelsesbevægelse, hvor man integrerede social- og kirkehistorie.

Nu var hun imidlertid dybt deprimeret. Hun kunne ikke komme uden om, at det videnskabelige niveau ved fakultetet var uanstændigt lavt. De publicerede mest i lokalhistoriske årbøger og af og til i nogle stiftsbøger samt i et "internationalt" tidsskrift, de selv havde startet sammen med nogle finner, der studerede en finsk vækkelsesbevægelse. Det havde hun som professor i kirkehistorie og dermed en slags faglig ansvarlig sagt til rektor, men det ville han ikke høre på. Forskerne fik mange penge og en del studerende via samarbejdet med de lokalhistoriske foreninger, og de var ikke så kritiske. Han havde understreget, at kritik var imod universitetets interesser.

Gudrun Pedersen skrev så et kritisk indlæg i Dansk Kirkehistorisk Tidsskrift, men det blev opfattet som samarbejdsvanskeligheder, og nu følte hun, at hun enten måtte gå på akkord med sin faglige samvittighed eller risikere en fyringssag.

Morale: Det koster at holde fanen højt

Den stærke professionelle ledelse er sat til at præge institutionerne bl.a. med klare strategier for den fremtidige udvikling. En stærk ledelse skal være omstillingsparat og sikre en satsning på, hvad der er oppe i tiden. Man kan i hvert fald let forestille sig, at det er manges forventninger til en god ledelse. Men en sådan ledelse vil være gift for en kultur, hvor skæve eksistenser (og det er de gode forskere jo ofte) på noget anarkistisk vis dyrker de kontroversielle ideer; alt dette passer dårligt med en for stærk styrende strategi og en stærk ledelse.

Dette kan forstærkes af en ledelse, der, som bestyrelserne, kommer fra erhvervslivet, for her er spillereglerne nogle andre. Man kan ikke forestille sig en erhvervsvirksomhed, der tillader, at medarbejderne offent-

ligt diskuterer og kritiserer virksomhedens produkter. En offentlig kritik fra en Coca Cola-medarbejders side af Coca Cola-smagen eller en højt placeret medarbejder, der skriver kronik om, at man med Cola Light har forladt de seriøse Cola-kvaliteter, er utænkeligt.

Hvis man så jf. nedenfor desuden har en tydelig konkurrence mellem universiteterne om studenter, om bevillinger og om topforskere, så bliver ønsket om en fordelagtig profilering i dagspressen også tydelig. De fleste universiteter har i dag informations- og presseafdelinger. Og det kan selvfølgelig let komme til at passe dårligt i en profilerings- og kommunikationsstrategi, hvis ens egne medarbejdere kritiserer hinanden offentligt.

Man kan med rette spørge, om man allerede har set sådanne uheldige tendenser til at underlægge ytringsfrihedens kommunikationsstrategiske restriktioner. Det finder Frederik Stjernfelt i Weekendavisen 8/8 2003, hvor han i en anmeldelse af R. Collins bog *The Sociology of Philosophy* skriver:

Hvis en akademisk kultur er ved at brede sig, hvor polemik anses for dårlig smag, og hvor man ikke interesserer sig for, hvilke tåbeligheder kollegaen på nabokontoret har gang i, hvis han bare lover ikke at kritisere én selv – ja så forsvinder selve den kritiske opmærksomhed, der overhovedet holder netværket sammen. Der er faktisk tegn på, at en sådan syg akademisk kultur er under udvikling, hvor uenighed anses for dårlig stil, og kritik i sig selv ses som ukollegial.

Der er faktisk også en del forskningschefer, der har udtalt sig som ”firmaledere”. Rektor på Århus Universitet Lauritz B. Holm-Nielsen sagde fx til Jyllandsposten den 22/8 2006:

Jeg skal først og fremmest tage hensyn til universitetets gode rygte, men vil også gå langt for at forsvare forsknings- og ytringsfriheden.

Forsknings- og ytringsfriheden kommer altså i anden række efter ”universitetets gode rygte”.

6. Fusion af universitets- og sektorforskning

Et andet problem er fusionen af universitets- og sektorforskningen. Her ved får man inden for universitetets ramme både en sektorforskning, der varetager myndigheds- og rådgivningsopgaver, og en "fri" universitær grundforskning. Men den klassiske sektorforskning har principielt en anden karakter end universitetsforskningen, i hvert fald når den beskæftiger sig med rådgivning og myndighedsopgaver. Den er formålsrettet. Den skal hjælpe relevante beslutningstagere med at træffe de rigtige beslutninger. Det vil sige, at den ikke kun skal søge sandheden, men skal søge sande svar på de spørgsmål, som er påtrængende for sektoren, samfundet, eller hvem kunden nu er. Og skal give svar, der kan være et vederhæftigt grundlag for en beslutningsproces.

Hvor universitetsforskeren individuelt kan eksperimentere med de vildeste og mest uortodokse ideer, så må sektorforskeren holde sig til analyser og svar, der kan finde støtte i en nogenlunde afklaret videnskabelig konsensus. Rekvirenten må kunne stole på, at de svar, han får, ikke er en individuel forskers eksperimenterende ideer, men er det tætteste, man kan komme på et svar, der repræsenterer den herskende opfattelse inden for faget. Det er ikke deres egne ideer, der er relevante, men deres analyse af, hvad "faget" kan sige om det pågældende spørgsmål.

Det er derfor ikke tilfældigt, at inden for sektorforskningen er det individuelle trådt i baggrunden. Det svar, ministeriet får, er principielt ikke forsker A's individuelle svar, men instituttets og fagets svar på, hvad man kan sige om det pågældende spørgsmål. Sondringen er måske i praksis ikke altid så klar – sektorforskerne er selvfølgelig også individer – men det er ikke tilfældigt, at der på universitetspublikationer ofte står et forfatternavn med store typer og så nedenunder med småt en institution, mens sektorforskningspublikationer ofte er institutionens publikationer, hvor forordet er skrevet af direktøren, og navnene på dem, der har lavet arbejdet, indimellem er skjult i forordet.

Forskellen på universitetsforskning og sektorforskning er altså ikke en forskel i teorier og metoder. Den samme økonom kan med de samme metoder drive både universitets- og sektorforskning. Det er ikke nødvendigvis sådan, at universitetsforskningen er mere "teoretisk" og sektorforskningen mere "anvendelsesorienteret" i den forstand, at den ene er mere matematisk og abstrakt end den anden. Man kan sagtens bruge

avanceret statistik og matematik til at besvare et spørgsmål fra Arbejds- eller Fødevarerministeriet (men man kan så selvfølgelig få et problem med at forklare ikke-økonomiske rekvirenter, hvad det er, man har gjort), og man kan også sagtens drive grundforskning med simple metoder. Den afgørende forskel er forskerens rolle og autoritet. Universitetsforskeren taler kun på egne vegne og på eget ansvar, sektorforskeren taler på institutionens og fagets vegne. En sektorforsker kan, når han taler som sektorforsker, der er sat til at analysere en myndighedsopgave, kun tale på institutionens vegne, aldrig på egne vegne. Det viser sig i praksis ved, at en offentlig debat mellem sektorforskere fra samme institut typisk ikke forekommer – mange sektorforskningsinstitutioner vil finde det principielt udelukket.

Beretninger fra en fiktiv fremtid 3

Dr. phil, Hans Jensen var en glad mand igen. Han var direktør for Dansk Institut for Luftfartsforskning og var en seriøs og samvittighedsfuld forsker, der aldrig var gået på kompromis med sine videnskabelige idealer.

Men nu havde han være i store vanskeligheder. SAS og Trafikministeriet var blevet enige om en stor luftfartsreform, som alle eksperter var nogenlunde enige om lagde for meget vægt på små propelmaskiner. Finansdirektøren i SAS var formand for instituttets bestyrelse, og en brutal afdelingschef i Trafikministeriet var næstformand. Det var oplagt, at han ville få problemer, hvis han og hans institut gik ud i debatten og kritiserede reformen. På den anden side syntes han heller ikke, han kunne se sig selv i spejlet, hvis instituttet ikke gav sit besyv med i forbindelse med den største reform på instituttets område i hans 25 år med luftfartsforskning. Han havde altså haft det skidt.

Men nu havde hans kone, der var lektor i videnskabsfilosofi og kommunikation, løst hans problem. Hun havde givet ham den ide, at de udgav en stor bog med vederhæftige analyser af luftfartsreformen, men på engelsk og med masser af formler og fagudtryk og så på et internationalt forlag. Så kunne han trygt fastholde, at de havde analyseret problemerne i tide, og samtidig ville ingen i den offentlige debat opdage det, og han ville ikke få vrøvl med bestyrelsen.

Morale: Den retfærdiges tale er udsøgt sølv, men tavshed er guld

Universitetsfolk bruger institutionernes brevpapir, fordi de så er fri for at skrive telefonnummer og adresse på papiret, medens sektorforskerne bruger institutionens brevpapir for at vise, at de taler på institutionens vegne og med institutionens autoritet. I sagens natur er ytringsfriheden på universiteter og ved sektorforskningsinstitutter derfor principielt forskellig.

Det er fuldstændig konsistent at mene, at det er rigtigt, at der er begrænsninger på sektorforskeres muligheder for at udtale sig som privatpersoner samtidigt med, at man mener, det på universiteterne kun er en "syg akademisk kultur", der ikke tillader en skarp og uhæmmet debat mellem forskerne.

Denne problematik er udtrykt klart af formanden for sektorforskningsdirektørerne, Henrik Sandbeck, i Forskerforum nr. 198, oktober 2006, side 6, hvor han siger:

Hvis en organisation påtager sig faglig rådgivning, må den nødvendigvis fungere som en enhed, når den rådgiver. Man kan ikke have en afdeling, som siger et, og en forsker i en anden, som modsiger dette, og dermed underminerer troværdigheden i den rådgivning, som organisationen har udarbejdet. Faglig kritik er altid nødvendig, men hvis det faglige gøres til genstand for "politisering", bliver det rektors ansvar at gribe ind. Ellers kommer systemet ikke til at fungere. To konfliktende råd fra samme institution giver selvfølgelig ikke mening.

Men det rejser spørgsmålet om, hvad der skal forstås ved "samme institution". Betyder det, at ingen på Københavns Universitet må kritisere en rapport fra Fødevarerøkonomisk Institut til Fødevarerministeriet, eller betyder det bare, at ingen fra den "faglige enhed", der har lavet rapporten, må kritisere den? Det er oplagt, at hvis man ikke har meget klare regler, så er der her store farer for universitetsforskeres deltagelse i den offentlige debat. Et blandet system af sektorforskning- og universitetsforskning kan meget nemt umuliggøre en offentlig faglig debat.

Dette forstærkes af, at man med fusionerne på mange fagområder kun har en dansk forskningsinstitution. Hvis økonomerne på Fødevareøkonomisk Institut ikke må kritisere hinanden, så er der ingen fødevareøkonomer i landet til at debattere med dem. Derfor er en ”virksomhedstankegang” langt farligere for debatten i et lille land end i et stort. Selv om de skulle stå sammen ved University of Chicago, så kan de møde kritik fra Harvard, Stanford og 50 andre amerikanske universiteter.

Beretninger fra en fiktiv fremtid 4

Trafikminister Anton A. Hansen, MF, og videnskabsminister Jensen, der begge var valgt i Ringkøbing Amt, drak en øl sammen. De skulle fejre den netop indgåede aftale om en motorvej langs den jyske vestkyst.

- Skål! Det er vel ret ukompliceret at få det igennem Folketinget, startede Jensen, men du ser så bekymret ud?

- Det er Nordjysk Trafikforskningsinstitut. Man ved aldrig, hvad de kan finde på, og en kritisk rapport fra dem kan bringe den offentlige debat helt af sporet, og så ved man sgu aldrig, hvor vi har Socialdemokratiet.

- Det institut har jo ellers lavet nogle tankevækkende rapporter, mumlede Jensen.

- Det er ikke det. De er dygtige og også internationalt anerkendte, men de har ingen politisk fornemmelse. De ku’ sgu finde på at foreslå, at vi skulle nationalisere Arriva.

- Du brugte da ellers mange af deres argumenter, da I debatterede lukningen af de mindre lokalbaner.

- Ja, da sagde de faktisk ting, vi andre ikke rigtig kunne komme af sted med. Du ved jo selv bedst, hvor mange stemmer vi har i udkantsområder med lokalbaner. Men de blev da også belønnet rigeligt med pæne stigninger i deres budgetter.

- Men driftsikre er de altså ikke?

- Bestemt ikke. Ku’ du ikke tage et møde med forskningschefen deroppe og antyde, at hvis de går for kontroversielt ind i den der motorvej, så er du ikke sikker på, du kan forsvare deres selvstændighed under finanslovsforhandlingerne. Var det ikke et eller andet parti, der engang foreslog, at de skulle lægges ind under den tekniske skole i Thy?

Morale: Når man bruger armlængdeprincippet, er armen somme tider ret kort

7. Konkurrenceudsatte midler og åremålsansættelser

De ovenfor diskuterede problemer forstærkes af den danske universitets- og stillingsstruktur. De danske universiteter er nok blevet selvejende, men de er fattige. Modsat mange af de gamle førende engelske og amerikanske universiteter, så har de danske universiteter ikke oparbejdet nogen formue. Det betyder, at de bliver helt afhængige af løbende bevilninger fra staten og diverse fonde. Den konkurrence, som disse midler nu udsættes for, gør, at universiteterne er nødt til at gå efter, hvad der er penge i på kort sigt. Hvis det er oppe i tiden at forske i økologisk produktion, så må universiteterne sætte deres forskere til at skrive ansøgninger inden for dette felt, forskningsfrihed eller ej, og hvis det er nanoteknologi, der er in, så må der satses på det. Hvis Oxford tror på et felt, så har de råd til at se stort på alle mulige kortsigtede modestrømninger. Det er måske bl.a. derfor, at de rige gamle universiteter i USA og England er verdens førende.

Dette forstærkes af den danske stillingsstruktur. Flexibiliteten i den roste danske flexicurity-model kommer netop af, at det i Danmark modsat de fleste andre lande i Europa er meget let at fyre folk. Samtidig er den danske forskningsverden præget af et stigende antal løst- og åremålsansatte forskere. Post.doc'er, forskningsprofessorer, psmo'er med flere har meget lidt forsknings- og ytringsfrihed. De er nødt til at gå efter de emner, der er penge i. Yderligere er Danmark et lille land med få institutioner inden for et givet fagområde, så en kontroversiel forsker, der er kommet på kant med ledelsen et bestemt sted, vil have væsentligt vanskeligere ved inden for landets grænser at finde en alternativ arbejdsplads end tilfældet vil være fx i USA, hvor der er en mængde forskellige forskningsinstitutioner. Der kan i den forbindelse være grund til at minde om en historie af Folketingets tidligere formand, professor Erling Olsen. Efter et interview, hvor Erling Olsen har godkendt teksten, spørger journalisten ham, om han er modigere end andre, for journalisten har hørt de samme synspunkter fra andre økonomer og folketingsmedlemmer, men ingen af dem vil citeres for disse åbenbart kontroversielle synspunkter. Erling Olsen svarer: "Jeg er ikke modigere, men jeg har en bedre pensionsordning".

Danmark har klaret sig godt i den internationale forskningsverden. Det har måske noget at gøre med noget så gammeldags som universiteter med faste årlige statsbevillinger og tjenestemand- og fastansatte forskere. I hvert fald skal vi passe på ikke at sætte den stabilitet, der er nødvendig for at opbygge gode forskningsmiljøer, over styr.

Hvis politikerne så samtidig går aktivt ind i prioriteringen af forskningsområder og vælger områder og institutioner med de ønskede synspunkter, så er vi for alvor ude i noget, der kan gå ud over kvaliteten på længere sigt. Vi har i de senere år set, hvordan nogle institutioner, fx Miljøministeriets forskningsinstitutioner, er blevet kraftigt beskåret, samtidigt med, at der oprettes andre institutioner med andre udgangspunkter og synspunkter inden for nogenlunde samme forskningsområde, som Institut for Miljøvurdering. Vi har også set, hvordan der er bevilget meget specifikke penge til koldkrigsforskning, hvor ordføreren for Danmarks 3. største parti, Jesper Langballe, kritiserede det sagkyndige udvalg, der afgjorde, hvem der skulle have pengene (Politiken 9/6 2004), og penge til islamismeforskning, der jf. samme partis næstformand, Peter Skaarup, ikke skal gå til navngivne "politisk korrekte" forskere (Berlingske Tidende 9/11 2006).

Hvis folketinget uddeler bevillinger til bestemte forskere og black-lister andre på grund af deres udtalelser i medierne, så er det en sikker måde at signalere, at det er farligt at deltage i den offentlige debat med forkerte synspunkter. Og da man aldrig kan være helt sikker på, hvad der er forkert på længere sigt, kan det let føre til en skræk for i det hele taget at deltage i debatten.

8. International kvalitet

I mange fag, fx de samfundsvidenskabelige, vil der være udviklingstendenser internt i forskningsverdenen, der støtter incitamenterne til at vende sig fra den offentlige debat. Man bliver som forsker vurderet på, hvad man har lavet af højkvalitetsforskning, og det måles ved antallet af artikler i internationale tidsskrifter og ved, hvor tit disse citeres. En yngre stjerneøkonom er citeret for bemærkningen: Jeg har ingen pletter på mit CV, jeg har aldrig publiceret på dansk.

I mange fag, fx økonomi, er alle de førende tidsskrifter amerikansk dominerede, og det betyder naturligvis, at forskning vedrørende specifikt

danske eller for den sags skyld europæiske forhold i disse tidsskrifter har mindre interesse end brændende amerikanske problemstillinger. Ren abstrakt teori er uafhængig af tid og sted og kan derfor publiceres over hele verden. Der vil således være incitamenter for den karrierebevidste samfundsforsker til at holde sig til den rene teori.

Den rene teori formuleret på en blanding af engelsk og matematik er normalt også så fjernt fra den aktuelle mediedebat, at der ikke er nogen fare for at få næsen politisk i klemme med kontroversielle resultater.

Der er altså en i mange fag iboende tendens til at vende sig fra de konkrete – og politisk relevante – problemstillinger og i stedet beskæftige sig med ren teori. Det er der ikke nødvendigvis noget galt i, men hvis det kombineres med en række af de farer, der i det foregående er skildret for den, der går ind i problemstillinger af aktuel politisk relevans, så kan det på vigtige samfundsvidenskabelige forskningsområder give problemer med fortsat at få en forskning, der dækker hele feltet fra abstrakt grundforskning til myndighedsopgaver. Risikoen er, at de seriøse og forsigtige holder sig til ren teori, og den anvendte forskning overlades til de rapkæftede, der gerne vil være politikere eller cheføkonomer i en storbank.

Beretninger fra en fiktiv fremtid 5

Ph.d-stipendiat Klaus Hansen har været løstansat assistent ved Danmarks Skovbrugsforskning og vil gerne have stilling der, når han bliver færdig. I sin ph.d.-afhandling påviser han nogle sammenhænge, som peger i retning af, at den gældende skovpolitisk var helt uholdbar. Det vakte en del opsigt i det snævre fagmiljø, og han får tilbudt at skrive en artikel i Dansk Skovtidsskrift, hvor disse resultater vil nå ud over det lille videnskabelige miljø og vække opmærksomhed. Han sendte manuskriptet til sin tidligere afdelingschef, der ringede tilbage og sagde, at det var en vældig interessant artikel, men hvis han gerne vil have en stilling, var det nok ikke så klogt at offentliggøre den. Selv ville han synes, det var glimrende, men forskningsinstitutionens chef var bange for at miste myndighedernes bevågenhed, hvis der kommer alt for mange kritiske artikler fra folk, som var ansat inden for huset.

Morale: At have ret og få ret er to forskellige ting, og det er ikke altid klogt at få ret

9. Dilemmaet kontroversielle synspunkter og videnskabelig redelighed

Der er i det foregående argumenteret for, at der er fare for, at det bliver så uattraktivt for den enkelte forsker at udnytte sin ytrings- og forskningsfrihed, at det går ud over den offentlige debat og den kontroversielle, iderige forskning.

Men meget af den kontroversielle forskning er måske kontroversiel, fordi den er dårligt underbygget og af tvivlsom kvalitet? Er det ikke rigtigt at få forskningen ordentligt testet og gennemdiskuteret, inden den når offentligheden? Er det ikke rigtigt, at man må kunne få tjekket om det, forskere siger, kan holde til et nærmere eftersyn? Man skulle måske kunne sætte universiteternes praksisudvalg og *Udvalgene Vedrørende Videnskabelig Uredelighed* i gang når som helst, der er noget, man kan være i tvivl om?¹

Det er klart, at vi rundt i verden har set meget spektakulære eksempler på videnskabelig uredelighed, og at man må gøre alt for at undgå den slags. Problemet i Danmark har imidlertid været, at de offentligt kendte sager om videnskabelig uredelighed har været sager vedrørende markante personer i den offentlige debat, nemlig Bjørn Lomborg og Helmuth Nyborg. Den ene var verdenskendt som miljødebattør med en bestseller på et internationalt forlag, den anden kendt for meget markante synspunkter på forholdet mellem mænds og kvinders intelligens. Forløbet omkring disse sager viser (uanset hvad man ellers kan mene om dem), at disse systemer ikke har dokumenteret deres evne til at skabe den ønskede klarhed, når det reelt er en kamp om synspunkter, det drejer sig om. Der er næppe tvivl om, at ganske mange danske forskere ville kunne kritiseres for tilsvarende adfærd, som Lomborg og Nyborg blev anklaget for - det er bare ikke sket, fordi deres synspunkter ikke var kontroversielle nok til, at nogen ulejlige sig med at anmelde dem. Det vil derfor være meget uheldigt, hvis man får et voksende antal sager, hvor forskere bliver indklaget, fordi deres synspunkter har trådt nogen over tærne.

¹ Peter Harder, der er medlem af UVVU, har af principielle grunde ikke deltaget i udformningen af afsnit 9.

Beretninger fra en fiktiv fremtid 6

Lektorerne Henriksen og Sørensen havde altid været konkurrenter. De havde begge hele livet beskæftiget sig med statistiske simulationer af evolutionens tidsforløb. Henriksen havde hele tiden haft ry for at være den skrappeste af de to med artikler i tidsskrifter med høje impactfaktorer. Og man ventede i miljøet, at han ville få det professorat, der vist var ved at blive slået op.

Sørensen var imidlertid nu kommet ovenpå. Han havde kort efter regeringsskiftet, hvor den nye regering var blevet afhængig af partiet "Det kristelige enhedsparti", offentliggjort en række artikler, hvor han brugte sine simulationer til at vise, at det var usandsynligt, at evolutionen kunne gå så hurtigt, som den faktisk synes at være foregået, hvis alt skulle være foregået helt tilfældigt. Han mente derfor at kunne støtte teorien om intelligent design med videnskabelige argumenter.

Nu var det så blevet besluttet at spare de nye professorater væk, og i stedet etablere et center til analyse af mulige videnskabelige underbygninger af den kristne tro. Det var et krav fra "Det kristelige enhedsparti" for at stemme for finansloven.

Morale: En so kan altid bedst lide sine egne grise

Økonomisk teori siger, at det afgørende for tings værdi er, at de er knappe. Vand er uhyre nyttigt, men i Danmark ikke særlig knapt, og derfor ikke særlig værdifuldt, mens diamanter ikke er særlig nyttige, men er meget knappe og derfor meget værdifulde. Det forekommer plausibelt, at et større antal sager som Lomborg- og Nyborg-sagerne ville gøre dansk forskning mere redelig i den forstand, at forskerne vil være mere forsigtige med hårdt vinklede argumentationer og letsindige konklusioner. Men det er også plausibelt, at sagerne vil gøre folk mere forsigtige med at indtage kontroversielle standpunkter. Når det skal vurderes, om nettoresultatet af en øget klage- og undersøgelsesaktivitet ville være positivt eller negativt, vil det altså ifølge økonomisk teori afhænge af, om der er mest mangel på videnskabelig redelighed eller på kontroversielle synspunkter, og jf. de foregående afsnit i nærværende papir er der al mulig grund til at tro, at det, der er knapt og truet i dansk forskning, er kontroversielle og uortodokse synspunkter.

Beretninger fra en fiktiv fremtid 7

Professor Niels Hansen er en aktiv deltager i klimadebatten. Han får en dag en henvendelse fra en af sine dygtigste studerende, der gerne vil skrive speciale hos ham. Den undersøgelse, han vil lave, skal foretages sammen med Meteorologistyrelsen. Undersøgelsen kræver for at kunne gennemføres et beløb til dataindsamling, som den studerende ikke kan regne med at skaffe ad normale universitære kanaler. Forskeren erklærer sig indforstået, og den specialestuderende beskriver projektet for Meteorologistyrelsen og spørger, om de vil finansiere omkostningerne ved dataindsamling mod at få resultaterne stillet til rådighed. Svaret er positivt, og alle er glade.

Men dagen efter kommer en kontrakt, hvoraf det fremgår, at både Hansen og den studerende i fremtiden er afskåret fra at publicere undersøgelser inden for specialets område uden at indhente tilladelse fra styrelsen. Da området er Hansens eget forskningsområde, sender han en forklaring på, hvorfor det er umuligt, og foreslår, at man i stedet indskrænker sig til en klausul om, at han ikke offentligt må kritisere specialets resultater. Styrelsen erklærer, at projektet ikke er interessant for dem under disse vilkår.

Mens Hansen skriver afslaget til styrelsen, tænker han over, hvad han ville have gjort, hvis der ikke havde været tale om et speciale, men om et forskningsprojekt til nogle millioner, der kunne have været med til at sikre hans laboratorium i en længere periode.

Morale: Tillid er godt, men kontrol er bedre

En tendens til øget anvendelse af UVVU og universiteternes praksisudvalg kan – hvis de ikke passer meget på – meget let give endnu et incitament for forskere til at holde sig fra kontroversielle emner og synspunkter.

I diskussionen om, hvad forskere bør og ikke bør sige i den offentlige debat, spørger der en forestilling, som videnskaben selv har opgivet, om at Videnskaben (med stort V) sidder inde med den endelige sandhed, der er hævet over diskussion, og det er i hvert fald samfundsvidenskabernes og nogle af de andre bløde videnskabers resultater ofte ikke nagelfaste nok til at kunne bære. Det er vigtigt at gøre sig klart, at hvis Videnskab

skrives med stort V, så er dens resultater hævet over den almindelige debat. I Einer Lies disputats om det norske finansdepartements historie er denne problemstilling fremhævet meget eksplicit:

Et annet trekk ved Frisch-elevene var den sterke presiseringen av skillet mellom sak og vurdering. Dette var sterkt influert av Max Webers klassiske skille mellom vitenskap og politikk. (...) I flere debatter – kanskje særlig i forbindelse med de første nasjonalbudsjettene – ble angrep på økonomenes program fra politisk hold møtt med henvisning til prosjektets objektivitet og vitenskapelighet. Dette var et uttrykk for den oppfatningen at det var en misforståelse å betrakte saken som et politisk stridsspørsmål, og at opposisjonen mot de nye tankene følgelig bunnet i manglende kunnskap og innsikt. (...) den nye økonomgenerasjonen unngikk å gjøre sig til en av flere likeverdige parter i samfunnsdebatten. Den markerte sig ikke ved å hevde at et bestemt mål eller en bestemt samfunnsutvikling var mer ønskelig enn et annet mål eller en annen samfunnsutvikling. Dette var heller ikke nødvendig. (Lie, 1995, s. 69-71).

Men der findes ikke en sådan uanfægtelig videnskabelig sandhed hævet over vurderinger – der findes kun teorier og hypoteser, som er understøttet i større eller mindre grad af argumenter og evidens. Hvis kravet til forskere er, at de kun må sige noget, hvis de sidder inde med den endegyldige og uanfægtelige sandhed, vil det derfor bringe alle (specielt de redelige) forskere inden for mange områder til tavshed.

10. Videnskabsmanden og hans private politiske mening

Det vil imidlertid være meget uheldigt, at forskerne skræmmes fra at deltage i den offentlige debat. Som videnskabsministeren også har fremhævet, bør de tværtimod opmuntres til at deltage i endnu højere grad, end de allerede gør. Dette er uforeneligt med en stemning præget af, at forskere bliver udsat for en mistænkeliggørelse for at være uredlige eller politiserende, så snart de udtaler sig, og det har man set en del eksempler på i den seneste tid.

Den ubundne ytringsfriheds ledende danske talsmand, chefredaktør Carsten Juste, har således klaget til Odense Universitets rektor over en udtalelse fra religionshistorikeren Tim Jensen, men regner dog ikke med at få medhold fra universitetet:

”Men jeg håber, at jeg kan indlede en debat om såkaldte eksperter, som forfølger rent politiske mål. Jeg er under Muhammed-sagen blevet chokeret over, hvor lav en moral mange af disse debattører har, og hvilke usle kneb de benytter sig af. Det, de siger, er nogle gange så drivende banalt og primitivt, at det ikke har nogen som helst troværdighed,” siger Carsten Juste og nævner lektor Jørgen Bæk Simonsen og professor, dr.jur. Henning Koch som andre skrækeksempler på politiserende forskere. (Jyllandsposten 17/12 2006)

Der lægges her op til den ovenfor diskuterede skarpe principiel sondring mellem at være ekspert og at sige noget, der viser, at man har en etisk, politisk eller religiøs holdning. Antagelsen om at enten er man videnskabsmand eller debattør, er også en forudsætning for UVVUs hovedkritik imod Bjørn Lomborg:

Det er ikke i overensstemmelse med god videnskabelig praksis, hvis en forsker publicerer uden om de faglige fora, dvs. meddeler nyhedsmedier et resultat, der endnu ikke har været underkastet faglig bedømmelse på sædvanlig måde. De gode tidsskrifter stiller som publikationsbetingelse, at en sådan form for publikation ikke har fundet sted. Det er i alle parter interesse, at disse enkle retningslinier følges for at modvirke, at uklare, usikre eller måske vildledende oplysninger bliver formidlet til offentligheden, således at det sikres, at den offentlige debat og eventuelle politiske konsekvenser hviler på et grundlag, der er så sikkert og lødigt som muligt. (UVVU, 2003 s. 10-11).

Den praksis, der anbefales i citatet, kan give god mening, når det drejer sig om en rent videnskabelig sammenhæng – man skal ikke fare direkte ud af laboratoriet og hen på redaktionen. Men hvis ens ærinde er at deltage i den almindelige offentlige debat, er det meningsløst at kræve argumentationerne sendt til peer-review i et amerikansk tidsskrift først. Hvis det anses for utilladeligt, at eksperter mener noget eller kan udtale sig offentligt, før de har publiceret resultaterne i refereeede tidsskrifter, er vi igen ovre i en situation, hvor ingen redelig forsker kan lade sig interviewe om diskussioner, der vedrører hans fagområde.

Dels udtaler de redelige forskere sig jo på baggrund af en generel bred baggrundsviden, som baserer sig på kendskab til faglitteraturen, mens det, der publiceres i de videnskabelige tidsskrifter, er resultater af meget specifikke analyser af konkrete delproblemer. Dels er det ikke muligt at skille tingene håndfast ad i viden og holdninger, hvilket bl.a. er beskrevet af professor Hector Estrup:

(...) i praksis føres næsten ingen diskussion på rent rationelt grundlag. Utallige gange føres diskussioner, ja, afbrydes måske endog, ved henvisning til følelser, vurderinger, demokratiske principper og mange andre ting. Og ved henvisninger til autoriteter, tidligere til Aristoteles og den hellige Skrift, nu til videnskaben, måske til Marx eller Khomeini. At henvise til videnskaben kan imidlertid være lige så tomt og dermed ødelæggende for den rationelle drøftelse, som at begrunde sit standpunkt med, at det står hos Aristoteles. (Estrup, 1980 s.183).

Hvis nogen påstår, at det, de siger, intet har med deres egne meninger at gøre, kan man med andre ord være sikker på, at de er plattenslagere. Det svarer til de gamle jyder, der sagde, at hvis nogen ville sælge en ko i Jesu navn, så kunne man være sikker på, den var tre-pattet.

Der er derfor stærkt behov for en kvalificering af diskussionen om viden over for holdninger. Et første skridt er at skelne mellem på den ene side eksperternes og politikernes 'kerneydelse' og på den anden side, hvad der er tilladt for dem at gøre. Det er politikernes 'kerneydelse' at ville noget med samfundet og træffe beslutninger herudfra, og det er forskernes 'kerneydelse' at gøre os klogere på, hvordan tingene hænger

sammen. Men samfundet har brug for, at de to funktioner arbejder bedst muligt sammen, og det ville derfor være en katastrofe både, hvis der opstilles en radikal modsætning ('never the twain shall meet'), og hvis man tror, det ene kan træde i stedet for det andet, hvis eksperter tror, deres ekspertise berettiger dem til at bestemme, hvad der skal gøres, eller politikere tror, de kan føre politik uden at vide, hvordan virkeligheden fungerer. At kræve, at forskere ikke har meninger, ville være lige så absurd, som at kræve, at politikere fungerede uden nogen viden om verden. En helt parallel problemstilling har vi set for præsters vedkommende, hvor utallige debattører og lederskribenter her op under jul har understreget, at præster gerne må have holdninger, men de må ikke vise den som præster.

Beretning fra en fiktiv fremtid 8

Professor Håkon Håkonsen var en flittig deltager i den offentlige debat og havde været det i mange år. Han var kendt for sin store generelle viden om de nordiske skattesystemer og om skatteteori. Selv havde han mest publiceret om ejendomsskatternes virkninger.

Men nu var han kommet i modvind, for han havde meget bramfrit udtalt til Nyhedsavisen, at den nye regerings forslag om at erstatte alle de grønne afgifter med formueskatter var helt hen i vejret, og så havde alle regeringspartiernes skatteordførere og hele regeringspressen kastet sig over ham. Man kunne ikke, som offentlig betalt skatteekspert, tillade sig at "politisere" på den måde. Selvom stort set alle skatteforskere havde støttet ham, så viste det for regeringspressen kun, at dansk skattepolitisk forskning var præget af en "sammenspist gruppe af grønne økonomer". De lagde også vægt på, at Håkonsen aldrig selv havde publiceret om formueskatter.

Stormen blev efterhånden så hård, at dekanen kaldte medarbejderne sammen og understregede, at de skulle være forsigtige med udtalelser, der kunne opfattes som politiske, for deres bevillinger var trods alt afhængige af deres forhold til det politiske system, og det var jo ikke uafhængige forskeres opgave at lægge sig ud med det politiske system, som han sagde. Han håbede, de forstod, at forskere måtte holde deres private meninger for sig selv.

Morale: Money matters

Problemet med dette synspunkt er, at forskere (og præster) som alle andre er hele mennesker. En økonomisk professor tænker også økonomisk, når han udtaler sig som "privatperson". En præst tænker vel også "kristeligt" som borger. Der findes en historie om en familie, der diskuterer en konflikt med naboen om klipning af den fælles hæk. Den ældste søn, der er advokat, siger det skyldes en uklar hegnslov. Datteren, der er psykolog, mener naboen har haft en ulykkelig barndom, og den yngste søn, der er økonom, taler om, at de bør leje en mand til at klippe hækken og så aftale en fordeling af betalingen. Mennesker er også "fagfolk" i deres fritid. Løsningen med at dele folk i en "privat" og en "faglig" del kunstig og heller ikke praktisk gennemførlig. Man kan jo ikke forhindre, at en avis sammen med en kronik af en "privatperson" bringer et portræt af forfatteren, hvori der står, at han er en anerkendt professor ved landets førende universitet.

Men derfor kan det naturligvis godt være hensigtsmæssigt at markere en bevidsthed om forskellen mellem de to kerneydelser. Dette er udtrykt på følgende måde af institutleder for Københavns Universitets Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier (hvorunder bl.a. den angrebne Carsten Niebuhr-afdeling hører), Ingolf Thuesen, i Weekendavisen:

Vores forskere arbejder med politisk sprængfarligt stof. Deres personlige holdninger bliver ofte efterspurgt af medierne, og medierne har en tendens til at elske forskere, der har en meget tydelig holdning. Men alle skal være klar over, at når de går ud og markerer deres holdninger, så skal de gøre opmærksom på, at holdningerne er for deres egen regning. (Weekendavisen 1/12 2006).

Det er en tilsvarende skelnen, der blev efterlyst i Fogh Rasmussens berømte nytårstale fra 2002, hvor han siger:

Vi tror på, at mennesker er bedst til selv at vælge. Vi behøver ikke eksperter og smagsdommere til at bestemme på vore vegne (...). Der er tendenser til et eksperttyrani, som risikerer at undertrykke den frie folkelige debat. Befolkningen skal ikke finde sig i løftede pegefingre fra såkaldte eksperter, der mener at vide bedst. Eksperterne kan være gode

nok til at formidle faktisk viden. Men når vi skal træffe personlige valg, er vi alle eksperter.

Det er imidlertid typisk ikke i forskerens magt at afgøre, hvor mange forbehold og mellemregninger der kommer med. Ønsket om en tydelig markering af forskellen mellem politikere og forskere kan let bruges til en klapjagt på de forskere, der udtaler sig. Den klinisk desinficerede faglighed eksisterer ikke. Selvfølgelig ligger der holdninger i det, forskere siger, samtidig med at der også er et fagligt indhold.

I stedet for at prøve at fjerne alle holdninger fra det faglige, bør man derfor gøre eksplicit opmærksom på alle personlige faktorer, der spiller en rolle for, at man kan tage stilling til budskabet. Metoden med isolering af det faglige er også i direkte modstrid med den mest etablerede filosofi vedrørende økonomers optræden i den økonomisk-politiske debat. Her anbefaler den mest anerkendte klassiker på området, Nobelprismodtageren Gunnar Myrdals "Vetenskap och politik i nationalekonomien" fra 1930, at forskerne lægger så mange af deres forudsætninger som muligt på bordet, så læserne kan se, hvem der udtaler sig, altså ikke udtalelser af "privatperson Hansen", men "professor, dr.oecon. Hansen, konservativ, og parcelhusejer i Gentofte".

Som metodeprofessor Hector Estrup har formuleret det, så findes der ikke faglige eller politiske argumenter, men kun gode og dårlige argumenter. Alle andre bruger da også deres stillingsbetegnelser, når de udtaler sig: gårdejer, direktør, sognepræst, fagforeningsformand. At ville indskrænke forskeres ret til at udtale sig som forskere kan reelt kun opfattes som et forsøg på at hindre forskeres almindelige deltagelse i den offentlige debat.

11. Løsningen: Nye love og nye holdninger

Der er mange argumenter for, at en alsidig offentlig debat, hvor alle spiller med åbne kort, det vil fx sige med stillingsbetegnelse og evt. partifarve, er en stor gevinst for et samfund. Kun konstruktiv kritik kan hindre et samfund i at forstene. Tilsvarende starter mange fremskridt og en stor del af samfundsudviklingen med frie forskeres ukontrollerede og delvist usystematiske idéstrøm. Man må altså være opmærksom på alle de træk, der begrænser ytrings- og forskningsfriheden, og man må med regler, love og organisatoriske rammer søge at beskytte disse friheder.

Men her er den beskyttelse, der gives af den akademiske frihed i den danske lovgivning både vedrørende Universiteternes autonomi og vedrørende den enkelte forskers akademiske frihed altså ringere end den, der gives i de lande, vi normalt sammenligner os med.

Men først og fremmest er der nok behov for respekt for andre synspunkter end ens egne. Vi har i stigende grad set forsøg på indgreb i "modstandernes" muligheder. Der forekommer at være en stigende grad af lyst til at anmelde for racisme, uredelighed, blasfemi og injurier i stedet for at deltage i en vederhæftig debat med gensidig respekt, og valg af forskningsmæssige satsningsområder og lederudpegninger er også ofte mere præget af lyst til at støtte egne synspunkter end til at få en alsidig debat med gode argumenter. Da Thorkil Kristensen i 1945 blev finansminister i en ren Venstre-regering, kom han til et finansministerium bemandede med jurister og bogholdere, og han manglede økonomisk ekspertise. Med sikker hånd valgte han den yngre generations bedste hjerner, Viggo Kampmann og Erik Ib Schmidt, og det selv om begge var stærkt aktive socialister. Det gav en debat, også internt, på et meget højt niveau. Kun hvis vi lærer at lytte til folk med andre synspunkter end vore egne og er villige til at give dem stillinger og forskningsmuligheder, så er forsknings- og ytringsfriheden for alvor sikret.

Kilde

- Andersen, Per Holten & Peter Sandøe (2006) Ytringsfriheden truet på universiteter, *Jyllandspostens kronik*, 8. november.
- Estrup, H. (1980), Velfærd og politik, *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, bd. 118, s. 268-83.
- Fink, Hans, Peter C. Kjærgaard, Helge Kragh & Jens Erik Kristensen (2003), *Universitet og Videnskab*, Hans Reitzels forlag, København.
- Flensted-Jensen, M., F. Gregersen, P. Harder, N. Kærgård, S.-P. Olesen & Th. Bjørnholm (2006), *Universiteterne og fremtidens videnssamfund*, Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab, København.
- Hansen, Jens Morten (2003), Tillid til videnskaben, *Politikens kronik*, 24. februar.
- Hylleberg, Svend (2006), Videnskabelig uredelighed og ansvaret, *Jyllandspostens kronik*, 5. september.
- Højby, Niels (2005), *Råb op og sig stop! Lægers ytringsfrihed i krise*, Gyldendal, København.
- Kallerud, Egil (2006) Akademisk frihet: En oversikt over spørsmål drøftet i internasjonal litteratur, *NIFU STEP Arbejdsnotat* 18/2006.
- Kærgård, Niels (2003), Videnskab og politik, *Nationaløkonomisk Tidsskrift* bind 141, side 399-408.
- Kærgård, Niels (2005), Universitetsforskning, sektorforskning og forskningsledelse, i Inge M. Bryderup (red.) *Social ulighed – et festskrift i anledning af professor Erik Jørgen Hansens 70 års fødselsdag*, Danmarks Pædagogiske Universitets forlag, København.
- Larsen, Peder Olesen (2003), *Forskningens Verden: Prydhave, Nyttehave, Vildnis*, Aarhus Universitetsforlag, Århus.
- Lie, E. (1995), *Ambisjon og Tradisjon – Finansdepartementet 1945-1965*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Meyer, Gitte (2004), *Ekspert og Samfund: En interviewbog om offentlig diskussion og videnskab*, Forlaget Samfundslitteratur, Roskilde Universitetsforlag & Biofolia, Frederiksberg.
- Meyer, Gitte (2005), Videnskab, troværdighed og synlighed, *Samfundsøkonomen*, nr. 2, side 4-7.
- Mouritzen, Poul Erik (2006), Inkvisitionen i ny forklædning, *Jyllandspostens kronik*, 25. august.
- Myrdal, G. (1930), *Vetenskap och politik i nationalekonomin*, P.A.Norstedt, Stockholm.

- Norges Offentlige Utredninger (2006), *Akademisk Frihet: Individuelle rettigheter og institusjonelle styringsbehov*, NOU 2006: 19.
- Pagh, Peter (2003), Grænser for ytringsfriheden?, *Politikens kronik*, 21. februar.
- Sander, Helge (2006), 2006 i universiteternes tegn, *Jyllandspostens kronik*, 12. december.

Bilag 1: **Medlemmerne af Forskningspolitisk Udvalg**

Professor, dr. polit. **Niels Kærgård**, Fødevarerøkonomisk Institut, Det Biovidenskabelige Fakultet, Københavns Universitet. (Formand). Niels Kærgård er medlem af Carlsbergfondets direktion, tidligere økonomisk overvismand og har siden 1996 siddet i konsistorium og akademisk råd på KVL.

Professor, dr.phil. **Carl Bache**, Institut for Sprog og Kommunikation, Syddansk Universitet. Har varetaget en række administrative poster: humanistisk prodekan og dekan, institutleder ved Institut for Sprog og Kommunikation (som han tog initiativ til at oprette i 1991) og studieleder ved Center for Engelsk. Medlem af Statens Humanistiske Forskningsråd 2000-2004 og efterfølgende medlem af det Frie Forskningsråds bestyrelse.

Professor, dr. scient. **Mogens Flensted-Jensen**, Institut for Grundvidenskab, Det Biovidenskabelige Fakultet, Københavns Universitet. Prodekan for undervisning ved Det Biovidenskabelige Fakultet, KU siden 1. januar. Formand for Det Jordbrugsvidenskabelige og Veterinære Forskningsråd 1997-2003. Medlem af European Science Foundation.

Professor, dr. phil. **Peter Harder**, Institut for engelsk, Germansk og Romansk, Engelsk Afdeling, Københavns Universitet, Studieleder 1999-2002, medlem af Udvalget for Videnskabelig Uredelighed under Udvalget for Kultur- og Samfundsvidenskabelig Forskning

Professor, dr. med. **Søren-Peter Olesen**, Biomedicinsk Institut, KU. Leder af 'Danmarks Grundforskningsfonds Center for Hjerterytmi'. Deltaget i opbygningen af flere bioteknologiske virksomheder som funktionschef, direktør, bestyrelsesmedlem mm.

Professor, dr.med. **Ulla Wewer**, fra 1. november 2005 dekan ved den Sundhedsvidenskabelige Fakultet, Københavns Universitet. Medlem af Rådet for Teknologi og Innovation, Ministeriet for Videnskab, Teknologi og Udvikling.

Bilag 2:

Program for Forskningspolitisk Årsmøde d. 6. marts 2007

- 14.00-14.10: Velkomst ved Tom Fenchel, Selskabets præsident.
- 14.10-14.30: Videnskabsminister Helge Sander:
"Et blik på det forskningspolitiske landskab"
- 14.30-15.00: Professor Steve Fuller, University of Warwick:
"What happens when the same principles are interpreted in radically different ways: The ultimate challenge to free speech and free inquiry"
- 15.00-15.10: Diskussion
- 15.10-15.30: Kaffepause
- 15.30-15.50: Rektor Lauritz B. Holm Nielsen:
"Universiteterne i de kommende år - forskningens organisering - udfordringer og muligheder"
- 15.50-16.10: Diskussion
- 16.10- 16.35: Direktør Lars Goldschmidt:
"Loyalitet, følgagtighed og innovationspotentiale – om udvikling af ledelseskultur i fusionsuniversiteterne"
- 16.35-16.50: Diskussion
- 16.50-17.05: Professor, dr. juris Jan Fridthjof Bernt, præsident for Det Norske Vitenskapsakademi: "Diskusjonen om akademisk frihet i Norge"
- 17.05-17.30: Afsluttende diskussion
- 17.30-18.00: Øl og vand på 3. sal.